

15. Vernigora S. (2018). Denisko L. M., Rudakova Yu. K. Knizhkovy znaki na knigah iz kolekciji ridkisinih vidan nacionalnoyi biblioteki Ukrayini imeni V. I. Vernadskogo : katalog. Pokazhchik zmistu. (Book marks on books from the collection of rare editions of the V. I. Vernadsky National Library of Ukraine). *Integrovani komunikaciyi*, № 1 (5), pp. 46—47. Available at: <https://intcom.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/108/89> [Accessed 06.06.2022]. [in Ukrainian].

Надійшла до редакції 10 червня 2022 року

ЗА РУБЕЖЕМ

УДК: 027.1Карл Великий(091)(045)
DOI: 10.36273/2076-9555.2022.6(311).49-52

Георгій Богданов,
здобувач КНУКіМ,

e-mail: bogdanov.georgiy@mail.ru

Бібліотека Карла Великого та її доля

Стаття має міждисциплінарний характер і перебуває на перетині історії доби Середньовіччя, історії книги та історії бібліотечної справи. Метою розвідки є підбиття підсумків вивчення питань розвитку та долі королівських книгозбірень на прикладі книжкового зібрання імператора Карла Великого, що стало першою об'єднаною придворною бібліотекою на території Франкської держави.

Автор дослідив хронологію розвитку теорій і гіпотез щодо структури королівської бібліотеки та її долі, розроблених упродовж останніх дванадцяти століть аж до початку 2014 р., коли в усьому світі відзначали 1200-ту річницю з дня смерті Карла Великого. Завдяки опрацюванню численних німецькомовних джерел, виданих упродовж останніх 70 років, визначено, що ядро фонду імператорської бібліотеки Карла Великого мали становити книги з питань релігії, філософії, історії та інших гуманітарних дисциплін, на які могли б спиратися авторитетні особи того часу, а також література з природознавства, навчального та довідкового змісту, рукописи. Автор дійшов висновку, що певні аспекти діяльності такого суперечливого політичного діяча, як Карл Великий вивчено недостатньо. До цих питань належить, зокрема, ставлення імператора до бібліотечної справи, позаяк він заснував бібліотеку державного рівня та водночас не приділяв належної уваги ані проблемам збереження вже наявного фонду для нащадків, ані комплектуванню й заповненню лакун через переписування рідкісних творів, що зберігалися в інших книгозбірнях, зокрема монастирських. На базі вивчення низки сучасних видань, що висвітлюють добу раннього Середньовіччя, на яку припадають роки правління Карла Великого, автор визначив, що після смерті імператора наприкінці січня 814 р. фонди книгозбірні було передано до різних релігійних громад чи розпродано.

Ключові слова: Карл Великий; Франкське королівство; бібліотека; історія бібліотек Середньовіччя; Алкуїн; бібліотечний фонд; релігійна література; рукопис; заповіт

Постановка проблеми. Проблемою, порушеною у статті, є висвітлення історії створення та функціонування бібліотеки засновника імперії Каролінгів і "батька Європи" Карла Великого (747/748—814). Упродовж майже 150 років відбуваються спроби реконструювати її фонд і дістати уявлення не лише про це книжкове зібрання, а й про методику комплектування королівських бібліотек Середньовіччя загалом. Окремо розглянуто заходи, що теоретично сприяли б розв'язанню питання щодо подальшої долі бібліотеки Карла Великого.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. На відміну від книгозбірень монастирів та інших релігійних громад книжкові зібрання правителів різних часів не так часто ставали об'єктами профільних досліджень у галузі бібліотечної справи. Найчастіше їхню діяльність висвітлювали в межах вивчення конкретних історичних епох чи в біографічному контексті. Яскравим прикладом є, зокрема, бібліотека Карла Великого, остаточною долею якої після його смерті залишається невизна-

ченою, так само як і бібліотеки Ярослава Мудрого. Більшу частину публікацій, автори яких докладно розглядають діяльність королівської бібліотеки, було оприлюднено в 1960, 1990 і 2010-х рр. Серед сучасних німецьких фахівців, які вивчають біографію та діяльність Карла Великого, варто виокремити М. і В. Хартманн, Р. Бергмейєра, Б. Бішоффа та П. Моннета та ін. [1; 2; 5; 8; 9—11].

Метою статті є висвітлення історії заснування та розвитку бібліотеки Карла Великого — короля франків і лангобардів, який 800 р. став на чолі Римської імперії; подання загальних відомостей про структуру книжкового фонду з погляду типології й тематики видань; аналіз найвідоміших гіпотез щодо долі бібліотеки після 814 р.

Виклад основного матеріалу дослідження. Карл Великий, який прагнув реформувати систему освіти, мав велику бібліотеку, фонди якої склали рукописи духовного змісту, численні літературні та історичні твори, а також збірники юридичних актів, що до того часу зберігалися

лише в усній формі [3, с. 3]. Німецький старогерманіст і філолог К. Лангош у праці "Історія трансляції тексту" зауважував, що Карл створив першу придворну бібліотеку, яка водночас виконувала функцію державної та з часом перетворилася на найбільше західноєвропейське книжкове зібрання. Водночас історик мистецтва В. Браунфельс вважає, що Карл заснував велику об'єднану бібліотеку в Аахені, до якої надходили численні видання з усіх галузей науки, але точних даних щодо її обсягу та структури немає, на що звернув увагу франкський учений, історик і письменник, дворянин Ейнхард у книзі "Життя Карла" (лат. "Vita Karoli Magni"), яка була написана в 830—836 рр. у жанрі панегирика й стала однією з найвідоміших історичних праць свого часу.

Ядро фонду насамперед мали становити твори, на які б спиралась авторитетні особи того часу. До авторів, яких англосакський учений, богослов і поет Алкуїн згадував у повідомленні про колишню бібліотеку в Йорку, належать Отці Церкви, історик Плініус і письменник Макробій. Найулюбленішими книгами імператора були "Про місто Боже проти язичників" Аврелія Августина Іпонійського, що значно вплинуло на формування політичного кредо Карла Великого й "сприяла" його відриву від реального життя, та Святе Письмо. Не підлягає також сумніву, що в бібліотеці були наявні літургійні книги, найважливішими з яких є Четвероевангеліє Годескалька й Псалтир Дагульфа — ілюстрований збірник рукописів, у тому числі псалмів зі Старого Заповіту. Саме інтерес до читання різноманітної літератури з питань релігії та релігійного мистецтва зазначеного історичного періоду стали підґрунтям для організації масштабної виставки "Мистецтво Карла", що працювала в Аахені влітку та восени 2014 р. [1, с. 136]. Окрім того, іноді згадуються рідкісні праці, придбання яких навряд чи зацікавило бібліотекарів того часу, а саме так звані листи Сенеки та Павла, Александра Великого та індійського короля Діндімуса, а також твори архітектора Вітрувія, поетів Кальпурнія, Немезіана та Светонія [6, с. 54].

Численні спроби реконструювати фонд бібліотеки Карла, що проводилися до 1960-х рр., загалом виявилися невдалими. Проте не можна оминати увагою унікальну колективну працю другої половини XIX ст. — берлінський рукопис М. Хаупта латинською мовою, що був виданий 1869 р. під назвою "Diez V. 66" та являв собою один із найдавніших середньовічних списків книг, який зберігся донині [13]. Цей граматичний рукопис, написаний студентами придворної школи, дає уявлення про розвиток освітнього процесу тих часів та особливості вироблення учнями власного стилю письма, а також містить коментар Каролінгів і п'ять віршів представників

королівського двору: власне Карла Великого, Ангільберта, історика Пола Дикона, а також метрику Сервія Туллія. За сучасною версією, ці книги могли зберігатися в бібліотеці імператорського палацу.

Дослідник Р. Бергмайєр виокремлює три можливі шляхи пошуку інформації про структуру придворної книгозбірні, а саме [1, с. 132; 8, с. 113]:

— інтерпретація копій книг для виявлення шляху походження оригіналів;

— пошук оригінальних томів придворної бібліотеки за допомогою методів палеографії;

— паралельне вивчення фондів інших бібліотек. Саме цей шлях 2014 р. обрали дослідники М. і В. Хартманн, які зауважували про потребу вивчення не лише фондів, а й листів осіб, наближених до королівського двору. У цих документах згадано назви рідкісних творів, які прагли запозичити інші монастирі для переписування й подальшого зберігання. Одним із найвідоміших представників цієї когорти став Алжу — абат монастиря св. Мартина, організатор теологічних і філософських заходів та консультант Карла Великого в 796—804 рр.

Дослідник Й. Фрид уклав список видань, що мали бути в бібліотеці імператора [7, с. 125]:

— античні видання граматики та навчальних текстів для занять із латинської мови;

— "Вступ до духовних і світських наук" (лат. "Institutiones divinarum et saecularum litterarum") Касиодора;

— збірник із питань церковного права "Зібрання Дионісія-Адріана", що його 774 р. Карл отримав у подарунок у Римі;

— "Сакраментарій", укладання якого традиційно приписують св. Григорію Великому;

— "Правило Святого Бенедикта" (лат. "Regula sancti Benedikti");

— збірник "Книга пап" (лат. "Liber Pontificalis");

— література з історії папства, що могла потрапити до бібліотеки з Італії чи Риму;

— ілюстрований рукопис давньоримських межовиків;

— парафраз учення Арістотеля про категорії;

— словник римського межовання;

— "Десятичні категорії" (лат. "Categoriae decem") — резюме вчення Арістотеля;

— видання з логіки;

— "Природня історія" Плінія Молодшого.

Сучасний дослідник К. Вілла порівнює долю бібліотеки Карла Великого з відомим образом казкового kota: "Розшук цієї... легендарної придворної бібліотеки призвів до розчарувань так само, як... і пошук Чеширського kota..." [1, с. 134—135; 12, с. 52]. Остаточних даних щодо структури фонду бібліотеки Карла, її обсягу та подальшої долі

науковці, напевне, не здобудуть ніколи. Пошук достовірної інформації ускладнюється ще й тим, що згідно із заповітом Карла, нібито складеним приблизно за три роки до смерті, усі книги потрібно було розпродати, а гроші роздати сіроми, до того ж виконавцем мав стати останній син Карла — Людовик I Благочестивий, який, зі свого боку, прагнув якнайшвидше позбавитися спадщини [4, с. 33; 8, с. 112].

Р. Бергмайер вважає, що текст заповіту є прикладом дилетантизму з боку Карла, який усвідомлював факт неповноти книжкового зібрання. Водночас версія про розпродаж бібліотечних книг після смерті імператора є сумнівною, бо його син мав бібліотекаря не лише у власній резиденції в Аквітанії, а й в Аахені, де цю посаду перейняв монах Гервард із Лоршу. За часів Людовика I Благочестивого розпочався новий етап розвитку книгозбірні, оскільки тоді ще були наявні видання "Каролінгських книг" у 4 томах, "Опис Землі", котрий переписав ірландський монах і географ Діккль приблизно 825 р., та копія "Статуту Святого Бенедикта", яку було остаточно підготовлено близько 817 р., а 914-го передано до Санкт-Галлена [2, с. 57]. Непрямим доказом існування бібліотеки Карла Великого можна вважати той факт, що Ангільберт — абат, поет і чоловік імператорської доньки Берти, який

прожив останні роки життя в Сен-Рік'є (Франція), залишив цьому монастирю велике зібрання рідкісних текстів. У IX—X ст. книги також могли запозичити друзі Карла для подальшого поширення освіти в монастирях чи єпископствах і розбудови їхніх бібліотек.

Висновки. Дослідження численних німецькомовних джерел, виданих упродовж останніх десятиліть, дали змогу з'ясувати, що ядро фонду імператорської бібліотеки Карла Великого насамперед мали становити книги з питань релігії, філософії, історії та інших гуманітарних дисциплін, література з природознавства, навчального та довідкового змісту, а також рукописи, на які могли б спиратися авторитетні особи того періоду.

Варто зауважити, що окремі аспекти діяльності такого суперечливого політичного діяча, як Карл Великий вивчено недостатньо. До цих питань належить, зокрема, ставлення імператора до бібліотечної справи, оскільки він заснував бібліотеку державного рівня й не приділяв належної уваги ані проблемам збереження вже наявного фонду для нащадків, ані комплектуванню та заповненню лакун шляхом переписування рідкісних творів, що зберігалися в інших книгозбірнях, зокрема монастирських.

Список використаної літератури

1. *Bergmeier R.* Karl der Große: Die Korrektur eines Mythos / R. Bergmeier. — Marburg : Tectum, 2016. — 311 S.: Zeichn.
2. *Bischoff B.* Die Hofbibliothek Karls des Grossen // Karl der Grosse: Lebenswerk und Nachleben: Bd. 2. Das geistige Leben / Hrsg. v. B. Bischoff; Vorw. v. B. Bischoff u. W. Braunsfels. — Düsseldorf : Schwann, 1965. — S. 42—62.
3. *Bumke J.* Literarisches Mäzenatentum: Ausgewählte Forschungen zur Rolle des Gönners und Auftraggebers in der mittelalterlichen Literatur / Bumke J. — Darmstadt, 1982. — S. 1—31.
4. *Einhard.* De libris quorum magnam in bibliotheca sua copiam congregavit // Einhard. Vita Caroli Magni / Das Leben Karls des Großen / Übers. v. E. Scherabon. — Stuttgart, 1989. — S. 24.
5. *Epperlein S.* Leben am Hofe Karls des Großen / S. Epperlein. — Regensburg : Pustet, 2000. — 160 S.: Zeichn., Abb., darunt. farb.
6. *Fleckenstein J.* Die Bildungsreform Karls des Grossen als Verwirklichung der Norma Restitudinis / J. Fleckenstein. — Bigge-Ruhr : Josefs-Druckerei, 1953. — 125 S.
7. *Fried J.* Karl der Große: Gewalt und Glaube: Eine Biographie: Mit 60 Abb. im Text, 8 Abb. im Tafelteil u. 2 Kt. / J. Fried. — 4. Aufl. — München : Beck, 2014. — 736 S.
8. *Hartmann M.* Karl der Große und seine Zeit: Die 101 wichtigsten Fragen: Mit 20 Abb., 3 Kt. u. 2 Stammtaf / M. Hartmann, W. Hartmann. — Orig.-Ausg. — München : Beck, 2014. — 159, [1] S. — (Beck: Paperback).
9. *Heer Fr.* Karl der Grosse und seine Welt: Mit 138 Abb., dav. 32 in Farb. / F. Heer. — Wien u.a. : Molden, 1977. — 272 S.
10. *Monnet P.* Karl IV. Der europäische Kaiser / Aus d. Franz. v. B. Lamerz-Beckscher. — Darmstadt : Wiss. Buchges., 2021. — 364 S.: Abb.
11. *Schneider-Ferber K.* Karl der Grosse: Der mächtigste Herrscher des Mittelalter / K. Schneider-Ferber. — Darmstadt : WBG, 2013. — 192 S.: zahlr. farb. Abb.
12. *Villa C.* Die Horazüberlieferung und die Bibliothek Karls des Großen. Zum Werkverzeichnis der Handschrift // Dt. Archiv f. Erforschung des Mittelalters / Hrsg. v. J. Fried, R. Schiefer. — Heft 1. — Köln u.a., 1995. — S. 29—52.
13. *Compendium Diez.* B. Sant. 66 (Grammatici latini et catalogus librorum). — Mode of access: <https://www.facsimilefinder.com/facsimiles/compendium-diez-b-sant-66-grammatici-latini-et-catalogus-librorum-facsimile>. — Title from the screen.

George Bogdanov,
aspirant of the KNUCA